

DOI
ANTAGONIȘTI ROMANI

3853.

CONTROL 165

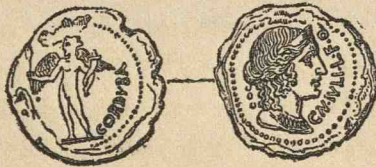
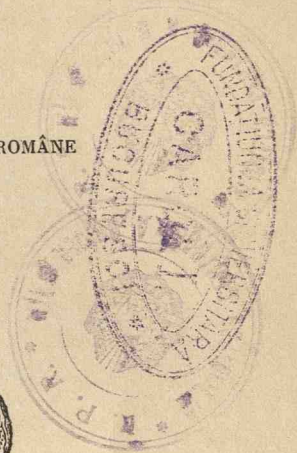
DOI

ANTAGONIȘTI ROMANI

DE

JON KALINDERU

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

6040.

9(37) Caesar

BUCURESCI

—
TIPOGRAFIA CURȚII REGALE F. GÖBL FII, PASAGIUL ROMÂN, 12.

1892.

959

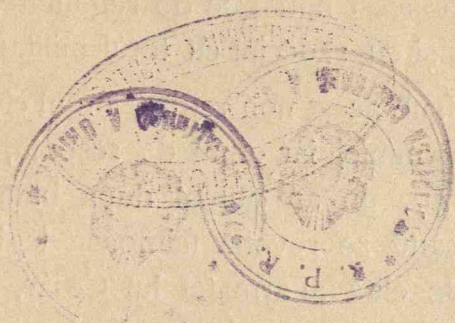
BIBLIOTECA CENTRALA UNIVERSITATII
BUCURESTI
COTA 3853

1961

D

B.C.U. Bucuresti

C6040

DOÎ ANTAGONIȘȚI ROMANI

Republica romană, care realizase cucerirea materială și morală a întregii Europei, pe atunci cunoscută, a Egiptului, a Nordului Africei, a Asiei Minoare, era în punctul de a se scufunda, în urma luptei dintre Pompei și Cesar, sub îndouita povară a colosalei sale măririi și vai! a pierderii vechei severități a moravurilor, înlocuită printr'o corupțiune fără leac. Acastă republică — aristocratică la înființarea ei și mult timp în urmă — ajunsă în fine, după o luptă interioară lungă, grea și dureroasă, la nisce isbânzi democratice foarte însemnate, ca înființarea tribunilor poporului, admiterea plebeilor la înaltele demnități ale Statului, la preoție, la căsătoria cu patricienii, în fine la împărțirea egală

a tutulor drepturilor cu o clasă trufașă; această republică, este în ajun de a primi un stăpân unic, de a se preschimba în *Imperiū*, cuvânt nou, chemat a desemna acest nou gen de regalitate, născut în lagăre, și cu rădăcini cu totul militare.

Intr'adevăr sub acest nou regim, omul civil nu mai însemnăză nimic, iar omul de război, totul. Încă în anul 47, un an numai după bătălia de la Pharsala, când se revoltă faimoasa legiune a X-a, corpul de elită al armatei lui Cesar, a fost de ajuns ca acesta să se adreseze lor cu numele de *quirites* (cetățeni) în loc de «*commilitones*» (camarași) pentru că ei simțindu-se degradați prin aceasta, să și ceară iertare; probă isbitoare a desconsiderării în care căduse numele, odinioară așa de falnic, de *cetățean Roman*.

La epoca care ne ocupă, cam cinci-șzeci de ani înainte de era creștină, așa cum piramidele domină deșertul, două Romani, Pompei și Cesar, se ridică mai pre sus de toți concetățenii lor, prin bogățiile lor, prin înaltele lor însușiri, prin însemnătatea serviciilor aduse, prin faima lor ostășească, prin imensa lor popularitate.

Pompei luase de timpuriu atitudinea unui partizan și urmaș al tradițiilor lui Sulla. După ce repurtase la începutul carierei sale diferite succese militare, în lupta cu rămășițele partidului lui Mariu,

el supuse Galia cisalpină, recuceri Sicilia și la întorcerea sa la Roma, dobândi onorurile triumfului. Sulla însuși merse cu tot poporul să-l întâmpine și-l salută în numele acestuia cu epitetul de « mare. »

În ajunul luptei acestor doi antagoniști, vedem pe Pompeiū încărcat de lauri, cucerit în aceste războaie și după mórtea dictatorului Sulla, în combaterea piraților, pe malurile Eufratului, în contra lui Mitridate, în fine cu supunerea Armeniei și a Siriei.

Cesar—nepot al lui Mariu și ginerele lui Cinna— a bătut și el pe pirați, a biruit pe Spaniolii și 'i-a biruit într'o luptă mai léală de cât Pompeiu care nu 'i-a învins de cât după asasinarea voinicului său adversar, Sartoriu, înlocuit prin incapabilul Perpenna.

În Spania desfășură Cesar pentru prima dată acel geniu militar prin care 'și-a dobândit unul din primele ranguri printre cuceritorii celebri; acolo mai cu sémă se arată acea celeritate neîntrecută a mișcărilor, care contribui atât de mult a 'i asigura biruințele sale. În câte-va luni numai, zdrobi pentru tot-d'a-una orice rezistență și făcu o provincie pacinică dintr'o țară care fusese de atâtea ori învinsă și coprinsă, fără a renunța la resculări. Tot acolo strânse din prădile adunate și din birurile impuse învinșilor sume mari de bani, de care se servi pentru a 'și face mai târziu un partid.

Titlul său neperitor de glorie este însă cucerirea

Galiei, al cărei popor era pe atunci cel mai rășboinic din lume, tot așa de rășboinic ca și Romanii, dar rămas cu mult în urma acestora în privința tacticei. Față cu greutatea neasemuită a acestei cuceriri și cu mărimea rezultatelor ei, toate marele isprăvi ale rivalului lui Cesar rămân palide.

Până aci, acești două mari bărbați de Stat și de rășboi, care au să între în luptă pe câmpul de bătăe, au trăit în bune relațiuni. Cesar de și mai tîner de cât Pompeiu, l'a făcut pe acesta ginerele său, dându-i de soție pe fata sa Julia. În să această femeie, care prin firea'i blîndă întreținea concordia între ei, muri prea curînd și, împreună cu dînsa, se sfîrși și buna înțelegere pe care contribuisese ea atît de mult să o menție între socrul și ginerele.

Crassu, colegul lui Pompeiu și al lui Cesar în triumvirat, stărui ca să se declare Parților un rășboi foarte neoportun, sperînd că ar putea și dînsul să se întorcă cu o vază de triumfător egală cu cea a celebrilor sei rivali. El se înșelă însă amar, căci nu găsi decăt rușinea și mórtea, cădînd repede sub săgețile Parților, care cutezară chiar a strămuta teatrul rășboiului pe teritoriul roman, năvălind în Cilicia din care izbuti să-i gonască marele Cicerone, pe atunci proconsul al acestei provincii.

Ast-fel cei două rivali rămaseră față în față, fără mijlocitor care să încerce a-i concilia, sau alt rival care să balanțeze forța unuia dintre ei.

Fie-ne permis, înainte de a intra în expunerea sângeroasei competițiuni care se încinse acum între dênșii, să arătăm că nu putem admite cu totul părerea, în genere respândită, care atribue resbóele civile și resturnarea Republicei numai rivalității dintre Pompeiu și Cesar. Noi ne unim bucuros cu părerea lui Plutarc, istoric plin de pătrundere. După dênșul, aceste evenimente fură rezultatul împăcării lui Crassu cu Pompeiu, împăcare făcută cu gând rău de Cesar și cu ascunsul scop de a întrebuița, prin superioritatea geniului, în folosul său, bogățiile celui d'întêi și renumele, atunci încă mare, al celui de al doilea. Făcând acéstă împăcare care părea așa de onestă și de patriotică, el țintea la desființarea republicei.

Acu se va deșchide dar între cei duoi celebrii capi lupta în care e în joc imperiul Romei, adică al lumii. Unul—Pompeiu—mai în vêrstă simte deja povara anilor, focul său resboinic s'a răcit prin lunga întrebuițare a togei într'o pace prelungită și s'a desvêțat de rêsboi. Victoria va fi a celui mai tînăr, mai cuteșător, mai dibace, și cât de dibace este acesta !

Să vedem originea, cauzele acestui conflict, pentru a'î înțelegem firea. Republica romană la început era aristocratică prin esență, și puterea în mâinile senatului și în acele ale patricianilor, care posedau totul; pămêntul, dregătoriele civile, religióse, mili-

tare, pretura, censura, comanda armatelor; plebeii nu puteau să se ridice la o treptă mai înaltă în Stat pe când sângele lor trebuia să curgă pe toate câmpurile de bătae, la orî-ce ordin al stăpânilor lor.

Când resbóele deveniră mai lungi, mai depărtate și mai grele, aceștia trebuiră să-î hrănescă; nevestele și copiii lor sufereau însă mult, căci particulele de pămînt din care familiile sărace—adică mai toate familiile plebeiene—trebuiau să-și agonisescă întreținerea nici nu ajungeau pentru acésta.

Poporul, orî cât de răbdător era el, a fost silit să cêră pămînturi, cel puțin o parte din cele pe care le cucerise el pentru republică. Un consul, Cassiu, propuse cu scopul acesta o lege, pe care Senatul o sancționă în aparență, grăbindu-se însă și mai mult de a face ca autorul ei să fie aruncat de pe stîncă Tarpeiană. Totuși plebea dobîndi înființarea tribunilor poporului, a căror putere prohibitivă, adică teribilul lor *veto*—garantat prin caracterul lor sacrosânt—va fi o oprélă de care se va sparge monstruósa tiranie a nemiloșilor patricieni și printr'o stranie întórcere a lucrurilor, va fi mai târziu cea mai teribilă armă a despotismului autocratic. Chiar Cesar primi prerogativa această a inviolabilităței tribunitie, întinsă la tot teritoriul imperiului; arma acésta a fost atît de prețuită de toți împărații în cât toți se serviră de dînsa regulat; așa că indicarea anilor puterei tribunitie este mijlocul prin

care ne arată ei în inscripțiunii anii lor de domnie.

Ajungem ast-fel la epoca acelor revendicări teritoriale atât de drepte, însuflete de nevoia, și tot-d'una respinse de Senat cu inimă de piatră. Atunci se ivesc pe scena politică Gracchi, cei două frați celebri, cari desfășurară cu egal devotament și elocință drapelul cerințelor populare. Cel mai mare, Tiberiu, izbuti să impuiă Senatului primirea unei legi agrare. Dar puține zile după aceea, din ordinul și sub ochii Senatului, el fu uccis în Capitol de o bandă de patricieni, comandată de chiar pontificele suprem, Scipione Nasica.

Caiu, fără a fi descurajat de această teribilă răsunare a inamicilor lor, urmă fără șovăire exemplele fratelui său, dar după ce putu smulge câte-va legi protectoare pentru plebea, patricianul Opimiu, în capul bătașilor săi îl ucise într'o pădurice aproape de un templu al Diane, unde căutase în zadar adăpost. Zilele acestei republice rămasă aristocratică în fond, erau însă numărate. Senatul, adică adevăratul guvern, avea nestrămutata hotărâre de a se opune dreptății, echității, iar poporul avea voința tot așa de nestrămutată de a-și scote dreptate. Dreptatea acesta o aștepta de la un stăpân, de la un împărat, deci o dată această convingere formată, imperiul era ca și făcut, precum a dis Thiers în privința lui Napoleon III.

Poporul avea presămțimântul acestei revoluțiuni

fatale ; cum puteau să nu' l aibă nisce ómenī ca Pompeiu și Cesar ! Ei se pregăteau, ei lucrau neîncetat spre acésta, nimic însă nu destăinuise încă cugetul lor ascuns, nimic nu scosese la ivélă divergințele lor secrete. Impregiurările făcură să se re-

POMPEIU

După *Trésor de Numismatique* pl. I, No. 3.

verse paharul prea plin al urei lor mutuale. Căci trebuie să ne aducem aminte că precum ne spune Cicerone, dacă Pompeiu nu voia să aibă egal, Cesar nu putea să sufere superiori ; lupta între ei era deci sigură.

Înainte de a povesti pe scurt peripețiile acestei lupte, să cercetăm mai de aproape starea de lucruri și a spiritelor în republică la epoca acésta ; trecuse timpul frământărilor agrare, adică pentru stăpânirea pământului, dintre plebei și patricieni, trecuse și epoca luptelor pentru admiterea poporului la toate privilegiile patriciatului. Tóte cerințele poporului se îndeplinise în principiu, el intrase în fine în posesiunea isonomiei ; din deosebirile sociale care existase între cetățeni, rămăsese puține urme, afară de aceea a bogățiilor, — care devenia din ce în ce mai apăsătoră, — și a luminelor.

Să nu ne oprim la aparența înșelătoră, la minciunile de etichetă. Ceî două mari capi se declară, unul — Pompeiu — de apărător al Republicei, adică al Senatului, rezemat pe aristocrații și pe bogații ; cel alt — Cesar, de apărător al poporului. De óre ce luase Cesar acésta atitudine, prima sa grijă fusese de a reînființa toate privilegiile tribunilor, pe care Sulla le restrânsese atât de mult ; pentru a arăta și mai mult în ochii tuturilor preferințele sale, el ridică din nou toate statuetele lui Mariu.

Unii începuse deja să bănuiască aspirațiunile sale, cei mai mulți însă cugetau ca Cicerone, care dicea : « Mi se pare că Cesar aspiră la tiranie ; îmi vine însă greu să cred că un tînăr voluptuos, care se ocupă atât de mult de îngrijirea părului său, pe care nu l atinge de cât cu vârful degetelor pentru

a nu'î strica cărarea, să fi conceput îndrăzneţul proiect de a răsturna republica». Tot de o dată Cesar căuta să lovască imaginaţiunea poporului. Ast-fel când pronunţă elogiul funebru al sorei tatălui său Julia ; el spuse că ea se trăgea prin mama sa din Ancu Martiu, iar prin strămoşii din partea tatălui, ginta Julilor, din Venus, «ast-fel vedeţi Romani—dicea dînsul—că familia noastră străluceşte şi prin demnitatea monarhilor, domnitorii ómenilor, şi prin maiestatea ȕeilor, stăpîinii regilor.»

Aceşti duoî rivali d'abea mai ascundeau scopul identic pe care 'l urmăriau pe căi diferite. Cesar punea cu generositate nemărginita sa avere la dispoziţiia părtaşilor şi amicilor sei. La dînsul găsiau un refugiu toţi cei cari erau urmăriţi de creditorî. Soldaţiî asemenea, atraşi prin mărimea prăđilor pe care le împărţise între ei în decursul campaniei Galiei, şi prin promisiunile sale, îl urmau cu înflăcărare. S'a ȕis despre purtarea sa în această periódă de pregătire, că «după ce cucerise Galia cu ferul Roman, supunea acum Roma cu aurul Galilor.»

Pompeiu din contra, tindea să lege din ce în ce mai tare Senatul şi patricienii de cauza sa. Amênduoî ţinteau însă, în fapt, să desfiinţeze autoritatea ce o mai păstrase Senatul ; amênduoî căutau—trebuie s'o repetăm—să stabiléscă o monarhie militară sau autocratică prin esenţă, în care Senatul, conservat cam de formă, ar fi fost în fapt sub-

ordonat stăpînului și óre-cum sub mîna sa, precum s'a și realizat. Pompeiu, învingător, tot așa de puțin ar fi ascultat de Senat ca și Cesar. Lupta era însă inegală între Pompeiu și Cesar, pentru că cel d'întîi avea numai talent, iar Cesar geniu și, afară de acea, îi lipsea lui Pompeiu acea putere de a lua repede o hotărîre, și de a o realiza cu stăruință de fer, care o găsim în toate actele lui Cesar.

Da, monarhia, pentru numeroase cauze, enumerate de istoricii și de cugetătorii, era cerută de timp și de spirite.

Dacă recunoștem că peirea Republicei era impusă de starea lucrurilor, nu putem însă să ne însușim părerile exprimate de unul din binefăcătorii României—Impăratul Napoleon al III-lea—în mult controversata sa Istorie a lui Iuliu Cesar, care în precuvîntare ne spune că scopul său a fost de a proba că «atunci când Provedința ridică bărbați ca Cesar, Carol cel mare, Napoleon, ea face această pentru a arăta popórelor calea pe care trebuie să calce, pentru a întipări geniul acestora unei ere noi, și a îndeplini în câți-va ani opera mai multor secole». Vai de popórele care nu le urmăze — continuă imperialul scriitor—ele sunt órbe și vinovate, órbe, căci nu ved neputința silințelor ce le fac pentru a opri triumful definitiv al binelui, vinovate căci nu fac de cât a întărđia progresul.»

Acastă părere, o apologie a autocrației cesariene,

care se mai regăsește în multe părți ale acestei opere, despre care s'a ținut chiar că nu ar fi fost scrisă de cât pentru a putea espune aceste argumente, prin care căuta augustul autor, să justifice indirect propriile sale fapte și acele ale lui Napoleon I, întemeiătorul dinastiei sale, nu este împărțită de cei-l-alți istorici, personal neinteresăți și nici nu se împacă cu noțiunea noastră a echității istorice și cu convingerile etice generale.

Mai adăogăm în sensul tezei noastre că provincie, aceste membre ale Statului, în care Roma reprezenta numai capul, destul de bolnav adesea; provinciile, cereau monarhia și ar fi luat pôte inițiativa înființării sale, dacă capitală le-ar fi făcut să mai aștepte mult.

Provinciile, unde nu exista ca la Roma o aristocrație deprinsă în decurs de secole a domina și gelosă de a păstra formele și tradițiunile care îi asigurase un rol așa de măreț, provinciile care sufereau de a-tot-puternicia pretorilor și proconsulilor care întrunea în mâinele lor tôte atribuțiunile și care se sciau apărați în contra orî-cui ar fi cutezat să reclame în contra lor, prin solidaritatea clasei dominante, dorea un alt regim. Și speranța lor nu a fost tocmai înșelată, căci precum s'a conșins cei mai buni cunoscători ai istoriei romane, Mommsen, Friedlaender, Waddington, Duruy, Gaston Boissier, situațiunea lor în genere a fost mai

bună, mai dulce sub imperiū de cât sub republică. Prin teama mai mare de răspundere, prin împărțirea atribuțiunilor, prin controlul înlesnit prin înființarea poștelor, guvernatorii fură siliți a fi mai puțin despotici, mai blânzi cu administrații lor. De altă parte, prin dobândirea mai ușoră a cetățeniei romane, pe care sub Caracalla, o obținură toți locuitorii imperiului de condițiune liberă, ei se ridicau, din condițiunea juridică, adesea forțe grea, în care căduse prin faptul cucerirei, până la egalitatea cu cuceritorii lor.

Cuvintele retorului Aristide,—de și neapărat înțipărite de o óre-care esagerare și care de altminteri trăia sub cel mai bun dintre împărați, Marcu-Aureliū,—ne arată destul de bine această situațiune :

« Tot pământul, spune dânsul, e în haine de sərbătóre. El 'și-a părăsit vechia armătură de luptă și nu se mai gândește de cât la pompe, la podóbe și la plăceri de tot felul. Vechiele certuri dintre orașe au încetat, ele nu mai caută a se întrece de cât în eleganță și în lux ; fie-care vrea să fie mai frumos de cât vecinul său. Tot locul e plin numai de gimnazii, de fântâni, de propilee, de temple, de ateliere și de școli, s'ar părea că universul, după o bólă grea, 'și-a regăsit sănătatea. Binefacerile Romanilor sunt răspândite peste tot, și cu atâta egalitate în cât nu s'ar putea spune cine primesce partea cea mai bună. Tóte orașele sunt îmbuibate de bunătați,

tóte strălucesc în eleganță și splendóre ; tot pământul e împodobit ca o vastă grădină. »

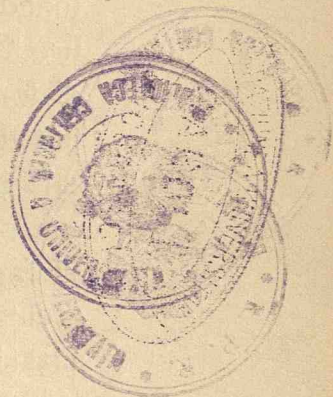
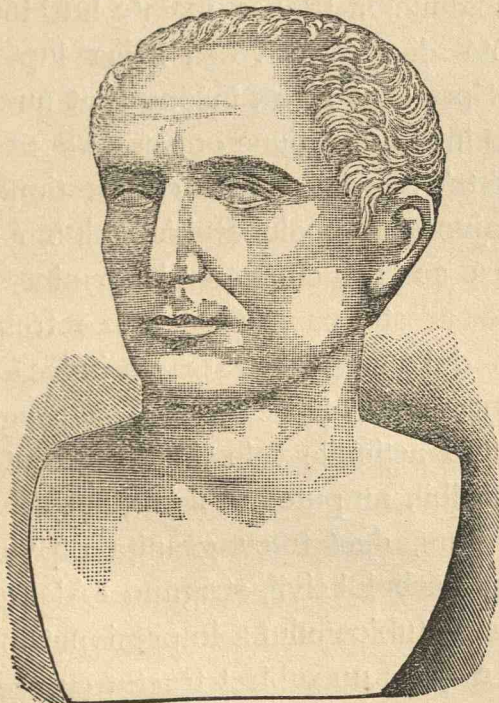
Dar prin acéstă citațiune am anticipat mult asupra mersului evenimentelor și, întorcându-ne la situațiunea înainte de războiul civil, cată să spunem că monarhia—pompeiană sau cesariană—trebuia să iasă din situațiunea de atunci, precum se desface un fruct copt de pomul său ; pentru ea se vërsa tot sângele acelor lupte.

Să revenim la cei doi mari antagoniști.

Cesar se întorsese victorios din expediția sa în Galia și timpul pentru care i se dase proconsulatul se sfirșise. Senatul îi poruncește de a se retrage și de a desființa armata sa ; el răspunde că este gata a i se supune, cu condițiune ca Pompeiu, atunci în capul a trei legiuni și al guvernului Spaniei, să facă și dânsul acésta. « Mă întorc la starea de simplu cetățean, țice dânsul, dacă și Pompeiu consimte la acelaș lucru. »

Acésta era puțin, el mai reduse însă în urmă pretențiunile sale la guvernarea Galiei și Iliriei, cu o singură legiune sub ordinele sale, Pompeiu, păstrându-și, bine-înțeleș, situațiunea — pentru că era convins de mai 'nainte că propunerile sale nu vor fi primite. Și în adevăr, tóte aceste propuneri fură respinse. Cesar va fi declarat inamic al Statului, dacă nu depune armele într'un termen fixat. De óre-ce refusă de a se conforma acestui ordin, cei doi con-

sulii se duc la Pompeiu și îi ordonă, după voința Senatului, puindu-și armele în mână, «de a porni în contra lui Cesar». Cât pentru dânsul, de la întorcerea sa din Galia și până la bătălia de la Pharsala, el nu încetază de a oferi pacea, dar Labienu, fostul locuitor credincios al lui Cesar, așă inamicul său cel mai neîmpăcat, declară în numele lui Pompeiu «că ori-ce învoială e imposibilă fără

IULIU CESAR

După un bust colosal din Muzeul din Neapoli, provenind din colecțiunea Farnesă, și privit ca un portret autentic al lui Cesar.

capul lui Cesar». Acesta ast-fel împins la extremitate, se decide să trimetă înainte legiunile sale și să trecă Rubiconul ; o gârlă mică care forma hotarul dintre Galia Cisalpină și restul Italiei, și care este probabil acea care se numesce acum *Fiumicino di Savignano*, la 12 mile la Nord de Rimini.

Cesar luase toate măsurile pentru ca fapta acésta îndrăsnéță să nu fie cunoscută îndată. El dete comanda legiunelor trimise înainte lui Hortensiu, și urmă totă ziua să privéscă nisce lupte de gladiatori. Spre séră plecă, încongiurat numai de puțin amici într'o direcțiune opusă de acea a trupelor sale și într'o caruță ; după cât-va timp, schimbă calea și ajunse pe malul Rubiconului. Aci ne dice Plutarc că se opri, cumpănind în mintea sa totă greutatea acestui pas, urmările ce trebuia să le aibă și modul cum posteritatea va judeca caracterul său. Un om, obicinuit ca Cesar să pregătéscă cu mult înainte acțiunile sale și să le esecute cât mai repede posibil, nu putea să fie reținut de asemenea considerațiuni, decî trecu granița provinciei sale, și deschise răsboiul civil, strigând « *Alea jacta est.* »

Trecerea Rubiconului a impresionat mult lumea antică și a ajuns un subiect tractat cu predilecțiune de retorii și poeții. Dintre toți aceștia, singurul Lucan a găsit în acésta amintire o inspirațiune pentru versuri sublime, în care ne arată cum Patria însași

se ridică dinaintea lui Cesar pentru a'l opri în ambițioasa sa întreprindere.

De sigur, dacă ținem sémă de atâtea provocațiuni, de atâtea sfidări suferite cu răbdare, de turburarea moravurilor politice ale epocii, de precedentele care le crease Mariu și Sulla, tratând alternativ Roma ca un oraș cucerit, vom recunoște că fapta sa era aprópe justificată în ochii contimporanilor.

Cesar intră în Italia, coprinde Ariminium (*Rimini*), prima cetate însemnată a Italiei din partea Galiei Cesalpine, fără a întâmpina împotrivire și fără a se preocupa de înfrângerea suferită de unul din locușitorii seși la Dyrrachium (Durazzo) în Iliria, intră în acea Romă, din care plecase cu dece ani mai 'nainte pentru a cuceri Galia și a'și dobîndi un nume neperitor ca strateg, care îi deschide porțile sale și 'l aclamă. Nefericitul Pompeiu părăsesce Roma și totă Italia, pentru a se duce să pue în joc sórta și dominația lumii în șesurile de la Pharsala.

E greu de a pricepe motivele acestei fugi pripite, ale acestei spaime, care nu ar fi explicabilă decât în cazul când Pompeiu ar fi fost amenințat prin forțe care să covârșescă cu mult pe ale sale, pe când tocmai din contra, dînsul era la început cu mult superior rivalului seșu prin numărul soldaților ; și apoi, a părăsi ast-fel, fără a face o mișcare,

Roma și Italia, légănul și capul imperiului, a părăsi acel Capitoliu, pe care nu putuse să'l ia Galii, nu însemna ôre a se lăsa a fi expropriat de dominația lunei și a se recunósce ast-fel de nedemn de a o păstra? Provinciile se fie chemate să apere opera lui Romulu și a secolelor? Dar provinciile erau populate de învinși, din care unii puteau să regrete înfrângerile lor și să se gândescă la resbunare.

Pompeiu însă părea lovit de orbire: *quos perdere vult, Jupiter dementat* (Joe ia mințile celor pe care voesce să-î prăpădescă). Pompeiu deci îngîmfat de prosperitatea sa, și necredënd că lucrurile se pot schimba, își punea tótă nădejdea în pretinsa nepuțința de a fi învins. Când îl întrebă Cicerone pe ce trupe se încredințeză ca să combată pe Cesar, el respunse că orî-unde va bate din picior în Italia, vor eși armate din pămênt. « Ah, îi respunse marele orator, duoë mari greșeli ai comis în viața ta; cea de a te fi unit cu Cesar în trecut și acum, cea d'a intra în luptă cu dênsul. »

Trebue să spunem că Pompeiu nu mai era stăpân pe decisiunile sale; evenimentele îl năpădiser, alar-mele mincinóse, scirile false ploau în jurul seú. Era un fel de conspirație a fricei, care 'l sili să declare că orașul e în stare de *tumult*, ordonând Senatului de a'l urma și tutulor celor care preferau tiraniei, patria și libertatea lor, de a părăsi

Roma. Prin acesta se deschidea cale liberă pentru toate temerile, toate lașitățile. Consulii plecară fără a se mai gândi nici să ofere ȃeilor sacrificiele datorite în asemenea ocaziune. Pompeiu uită chiar de a lua tesaurul public cu sine. Fu un fel de fugă pe apucate. Se pôte spune că această defectiune fu fără sémán ; atât perduse cauza republicei în inimele tuturilor.

Cesar șciu să tragă, cu acea activitate care era nota dominantă a caracterului său, folósele situațiunei pe care i-o lăsa adversarul ; el luă din tezaurul public sumele de care avea nevoie, așeđă garnisóne în diferite puncte însemnate din Italia și porni spre Spania, unde Afraniú și Petreiú, din partidul pompeian, comandaú o armată de 60,000 de ómeni, ȃicând—și cu drept cuvânt—că : « se duce să atace o armată fără general și se va întórce apoi spre a combate un general fără armată. »

În puțin timp isbuti să siléscă pe capii pompeieni să depună armele, goni și pe Varro din Spania ulterióra, și la întórcere intră în Marsilia, care primise mai 'nainte pe ómenii lui Pompeiu.

Locuțiitorii săi în Africa și în Iliria fură din contra bātuți de pompeieni și aflându-se acesta la Roma, mulți cređură că sórta se pronunță în favórea lui Pompeiu și plecară la dênsul.

Intorcându-se Cesar la Roma, pretorul Lepidius din partidul său și unul din puținii magistrați care

rămăsese în oraș, strânse poporul în comiții și proclamă pe Cesar dictator. Spre a nu da însă loc la nemulțumiri, el renunță la acest titlu și luă numai pe acel de consul.

Apoi se îmbarcă și dânsul la Brundisium (Brindisi) unde strânse cu multă greutate o flotă cu care putu transporta numai 25.000 de ómeni pe malul acrokeraunic pentru a urmări pe Pompeiu. După ce debarcă și intră în orașul Apollonia, trimise din nou propunerii de împăcare adversarului său, care le respinse. Spre fericirea lui Cesar, îndrăznețul Marc-Antoniu putu să se strecóre printre flota inamică și să-și aducă, fără a fi fost oprit de Pompeieni, 4 legiuni și 800 de călăreți.

Cu câte-va zile înainte de bătălia de la Pharsala, după câte-va încăerări cu rezultat favorabil pentru Cesar, el își vedu trupele puse pe fugă, și el însuși în pericol de a perde chiar lagărul său. Cesar dîse amicilor săi după această înfrângere: «ađi victoria ar fi fost a inamicilor, daca ei ar fi avut un cap care să scie să învingă.»

Totuși poziția lui Cesar, cu tótă apatia arătată de Pompeiu, nu era frumoasă : o bólă contagiósă domnea în armata sa, nu avea nici merinde nici bani, și părea ast-fel fără scăpare destinat a se consuma el însuși. Acesta era și speranța lui Pompeiu, care nu se arăta dispus a grăbi momentul unei lupte generale, de și soldații săi erau nerăb-

dători, și'l învinovăteau de a juca rolul unui Agamemnon, uimit de propria sa mărire. Aceste nerăbdări triumfară în fine de înțelepta încetinělă a lui Pompeiu, care trebui, în contra voinței sale, să renunțe a urma exemplul lui *Fabiu Cunctator*, față de Anibale, și care cedând dorinței lor veni de 'și aședă lagărul în Tesalia, la pólele unui deal, dinaintea văei Pharsala, la 9 August, anul 48 înainte de Cristos.

Điua hotărâtă de sórtă a sosit : Cesar care 'și cunosce ómenii, ține soldaților săi o cuvintare energică, pe care o termină prin aceste cuvinte : «Soldați, loviți la față și sluiți ast-fel pe acești coconași, veți vedea cum vor fugi pentru a'și scăpa pielea subțire.»

Cesar avea numai 22.000 de oameni și 1.000 de călăreți ; pe când forțele protivnice erau de 47.000 de pedestri și 7.000 de călăreți. Isbînda a fost hotărîtă la Pharsala de șase cohorte pe care Cesar le ținuse în rezervă și care înfășurară de o dată aripa stîngă a lui Pompeiú și o puseră pe fugă. Pompeiú pare a fi rămas uimit la vederea acestei înfrângerii și se retrase în cortul său pentru a aștepta sfirșitul bătăliei.

15.000 de soldați remaseră pe câmpul de bătăe ; numărul victimelor ar fi fost și mai mare dacă Cesar nu se grăbea să dea ordine pentru a opri măcelul ; 24.000 de ómenii fură făcuți prizonieri.

Vedându-se în cele din urmă strâns de aproape de învingători, el strigă ca un om eşit din minţi : « Cum, până în lagărul meu ». Mai mult temeiu ar fi avut să se mire dacă i l'ar fi respectat. Şi apoi, fără a adaoga un cuvânt, 'şi scóse *zalele*, insemnele de comandă, şi îmbracă haine potrivite pentru fugă.

Pompeiu se imbarcă spre Orient. Se opri întâi la Lesbos unde 'l aştepta soţia sa Cornelia. Aflând înfrângerea ce o suferise, ea se plânse amar : « Veduvă a lui Crassu, 'ţi am adus nefericirea mea ca zestre. Inainte de mă lua, stăpîneaî mările cu cincisute de corăbii şi astă-đi eşti pe fugă ! Pentru ce te am atras şi pe tine în nenorocirea mea ! De ce nu mi-am îndeplinit mai bine gândul ce 'l aveam de a'mi ridica viaţa ! Dar vedđ că ęei au hotărît să măresc mereu nenorocirile lui Pompeiu. »

Dela Lesbos se îndreptă Pompeiu spre Cipru şi Cilicia, unde găsi o mică flotă şi două mii de ómeni care 'l aşteptău. El voi să intre cu ei în Antioha, dar locuitorii vedđendu'l învins, îi închiseră porţile. Dacă, cel puţin acum, şi-ar fi dat bine sémă de situaţiunea sa, trebuia să se îndrepte spre Numidia, unde mai multe legiuni şi fidelul aliat, Regele Juba, îl aşteptău. Urmând însă şirul greşelilor sale neînchipuite, el se refugiază în Egipt, unde, cum puse piciorul pe mal, plăti cu viaţa naiva sa încredere în amiciţia regelui acestei ţeri.

După atitudinea capului armatei egiptiene, Achila,

simți în ce cursă căduse și avu numai timpul să ȋică aceste două versuri ale lui Sofocle: (dintr'o tragedie pierdută.)

«Da, cine'și îndreptă pașii spre tiran,»

«devine sclavul lui, chiar dacã s'a dus ca om liber.»

Eată cum ne descrie Plutarc în *Viața lui Pompeiu*, înmormîntarea acestui mare Roman:

«Filip (un libert al lui Pompeiu) spălă corpul cu apă de mare, îl învâli în lipsă de alt-ceva cu o tunică a sa, și culese de pe mal câte-va resturi dintr'o luntre de pescar, putrezită de vechime, dar de ajuns pentru a forma un rug unui corp gol și care nici nu era întreg. Pe când aduna și pregătea aceste rămășițe, se apropiă de el un bătrîn Roman care în tinerețe făcuse primele sale campanii sub Pompeiu, «cine ești tu prietene, care prepari ceremonia funebră a lui Pompeiu? Libertul s'eu, r'espunse Filip—Ei bine, zise el, nu vei avea singur ac'astă onóre. Adus aci de o întâmplare fericită, vreau să mă asociez la ac'astă piósă datorie. Nu mă voi putea plenge în totul că am locuit într'un pãm'ent strein, pentru că în schimbul tuturilor necazurilor, voiă avea consolarea de a atinge și înmorm'nta cu mânilor mele corpul celui mai mare căpitan al Romei.» (Traducerea d-lui P. Rășcanu în *Ist. Romanilor*.)

Cesar, sosind în Egipt câte-va ȋile după mórtea lui Pompeiu, deplânse sórtea acestuia și'l resbună,

căci alungă de pe tron pe regele Ptolemeu care pusese seucidă pe Pompeiu, și ademenit de farmecele Cleopatrei, precum va fi mai târziu și Antoniu, o puse pe dânsa regină. Aci cădu într'o mare primejdie, căci atât miniștri lui Ptolemeu Dionisie cât și neastîmpărată populațiune din Alexandria, vędându'l numai cu câte-va mii de ómeni se resculară și'l ținură mult timp închis într'un cartier al marelui oraș. După ce primi ajutóre din Asia, izbuti să-î înfrângă. Lupta aceasta a fost o mare nenorocire pentru literile căci, arđând flota egipteană, focul se întinse și la celebra bibliotecă a Muzeului, care conținea peste 400.000 de volume; pierdere ireparabilă, căci nu se mai întemeiă așa cum fusese și nici nu se va ști vre o-dată câte opere s'aũ perdut prin acéstă nenorocire.

Din Alexandria trecu în Asia, unde bātu și resturnă pe regele Pontului, Pharnace, fiul lui Mitridate, care se resculase, și scrise Senatului din prilejiul acesta, celebrele cuvinte : *Veni, Vidi, Vici*. După aceste numeroase izbânđi se întórse la Roma, unde Marcu-Antoniu exercitase puterea în absența sa și în numele său. El complectă Senatul și înmulți numărul magistraților. Asigurând liniștea în Roma, reluă lupta cu rămășițele pompeienilor.

În urma înfrângerii de la Pharsala, capiil acestora se împrăștiară pentru a prelungi rezistența în provinciile în care aveaũ forțe strânse, fără

însă să fi avut un plan de acțiune comun sau mijlocul de a concerta silințele lor. Primiți pe care Cesar îi urmări fură Metellu Scipione și Catone, care cu ajutorul regelui Juba, adunase în Africa o armată numerosă. După o oare-care așteptare, destul de grea pentru Cesar care nu dispunea de multe mijloace, el isbuti să învingă la Thapsus (ați Demsas) în Bizacena, unde periră după Plutarc, 50,000 de omeni din armata pompeiană. Un mare număr de persoane însemnate, consulari și pretorienți, cădând în mâinile lui Cesar, fură ucise.

Catone, căruia i se oferise comanda armatei și o refuzase, află această înfrângere la Utica, unde strânsese în jurul său 300 de Romani și un oarecare număr de senatori. Neabătut de aceste numeroase lovituri ale sorței, el ar fi voit să organizeze apărarea orașului, basându-se pe ajutoarele ce trebuia să i le dea Juba și alți partizani. Dar vădând pe soții săi șovăind și dispuși a căuta scăparea lor în fugă sau în generositatea lui Cesar, el își luă ultimele dispozițiuni, luă rămas bun de la fiul și de la amicii săi și spre seară, după ce reciti dialogul lui Platon asupra nemuririi sufletului (Phedon), și după ce se asigură de imbarcarea tuturilor amicilor săi, se sinucise.

Plutarc care ne-a dat o admirabilă descriere a acestei memorabile scene, ne spune că Cesar arătase cea mai viuă dorință de a scăpa pe Catone și că

aflând de mórtea acestuia, strigă : « Catone îți învidiez mórtea, căci și tu 'mi-ai învidiat gloria de a-'ți scăpa viața. » Cu acea naivitate, adesea cam sceptică, care e farmecul principal al istoricului grec, acesta adaogă : nu se póte spune cu siguranță ce ar fi făcut Cesar, dar se crede că ar fi luat hotărîrea cea mai umană.

Resboiul fu urmat apoi în Spania de pompeienii, sub conducerea lui Sextu Pompeiu, fiul capului partidului; acesta strânsese aci o nouă armată de trei-spre-țece legiuni și avea pe lângă dânsul pe Labienu. După câte-va lupte fără mare însemnătate, se dete la Munda bătălia hotărîtore. Grație dibăciei lui Labienu, și iritației soldaților, bătălia acésta a fost una din cele mai lungi și mai crâncene, după cum spun Suetoniu și Floru. Cesar însuși repeta adesea că în alte bătălii se luptase pentru victorie, pe când aci se lupta pentru scăparea vieței. Trei-zeci de mii de ómenii periră din partea pompeienilor, Sextu Pompeiu reuși să fugă; iar fratele său Cneiu fu prins și ucis de câți-va călăreți. Victoria de la Pharsala își dedea ródele ei și punea lumea romană la picióarele învingătorului !

Ast-fel vedem că Senatul, care deja în mai multe rënduri decretase onoruri neobișnuite pentru noul stăpân, găsi mijlocul de a merge și mai departe când se întórse după victoriile din Africa (Iulie 46). Se făcură 40 de zile suplicațiunii și

mulțumiri ȃeilor. I se ridică o statuie de aramă, unde era închipuit călcând lumea în piciorre, și cu inscripția : Cesar semi-ȃeu. I se dete pe ȃece anŃ dictatura cu *imperium*, censura fără coleg, pe trei anŃ, adică dreptul de a revizui lista Senatului și a ordinului equestru. In Senat avea un scaun curul între consulŃ, cu dreptul de a emite el întâiŃ părerea sa. Care ar fi fost nesocotitul care să emită apoi alte păreri!

După victoria de la Munda un Senatus-consult il numește părinte al patriei, i se ridică o statuă în templu lui Joe Quirinus cu inscripția «ȃeului neînvinș». Poporul 'i dă dreptul de a ridica și comanda trupe, și de a dispune de venitul imperiului.

In fine se formeză un noŃ colegiŃ de preoți *Iulii* pentru cultul familiei sale; vedem ast-fel că divinizarea împărașilor se ivește încă de la primele începuturi ale imperiului.

Cesar simți trebuința de a justifica atâtea onoruri și de a asigura opera sa printr'o guvernare înțeleptă. Reorganiză statul și finanțele, reduce la jumătate numărul cetățenilor care trăiau din distribuțiunile publice. Inființă cu cei-l-altŃ un mare număr de colonii. Recompensă pe soldașii și pe partizanii săi prin împărșiri de pământuri în provincii și în Italia și prin dregătoriŃ municipale.

Față cu protivniciŃ săi, se arătă dispus la uitare.

Primind consulatul pentru dânsul și Marc-Antoniul în anul 44, lăsa să se alégă pretori pe M. Iunius Brutu și pe Caius Cassius Longinus, care luptase alături cu Pompeiu. Pentru a curma dezordinea cele mari ce se făceau cu începerea magistraturilor anuale, se ocupă cu reforma calendarului. Acesta dete ocaziunea lui Cicerone să se plângă în glumă că Cesar voia să domine și constelațiile. Mai avea multe alte proiecte mari, cele arătate pînă aci, ajung însă pentru a ne face să vedem că Cesar nu era mare numai ca strateg, ci și ca om politic și cap de stat.

Vom adăoga numai că i se mai atribue și intențiunea de a culege și coordona legile și edictele romane într'un *corpus juris*; ceea-ce tocmai după cinci secole putu să facă împăratul Justinian.

N'avu însă parte să se bucure mult timp de triumful său, căci în idele lui Martie (15 Martie 44) peri ca un nou Romulu, înjunghiat în mijlocul Senatului de pumnalele patricienilor și după ce vîrsase în tot universul sângele concetățenilor sei, udă cu al său sala ședințelor, după cum se exprimă Floru. Mulți îl vestise de urdîrea conspirațiunei, dar încredător în steaua și în prestigiul său, nu voi să ție sémă de prevestirile ce i se deteră și merse ca de obicei la ședință. Era însoțit de Marc Antoniu, de a cărui putere și energie se temeau

conjurații, ei izbutiră însă să-'l îndepărteze și se aruncară atunci cu toții asupra eroului care nu avea altă armă de cât stiletul de scris! Ast-fel peri fără a putea să se apere acest mare conducător al omenirei.

Imperiul însă, noul regim al Romei, care se poate dice că Cesar îl întemeiase la Pharsala, de și nu avu timpul de a-î da o formă, nu muri cu dânsul, ci dăinui aprópe cincă secole. Omorul comis de Brutu era conform cu tradițiunile republicane și într'o altă epocă ar fi întâmpinat aceeași aprobare generală ca fapta lui Aristogiton și Harmodiu la Atena. Dar acum moravurile se schimbaseră, cei mari erau prea bogați și prea puternici pentru a se împăca cu egalitatea drepturilor, fără de care libertatea nu poate exista, iar poporul era mai mulțumit să aibă un singur stăpân, decât o mulțime de tirani nesățioși. Pentru toate aceste cauze, precum și pentru generozitatea și cumpătarea ce Cesar o arătase față de adversari, prima impresiune fu o spaimă și o durere generală; iar nu, cum se așteptau conjurații, o izbucnire a sentimentelor republicane.

Cesar exercită puterea supremă sub titlul de *dictator perpetuu*. Nu se știe ce schimbări ar fi făcut în instituțiunile romane pentru a le pune în armonie cu noua stare de lucruri; vedem numai că lingușitorii săi încercară de a-î da titlul de *rege* și că dânsul simțind că relele amintiri ce acest

nume le deștepta chiar atunci încă la Romani, îl refuză. Ast-fel la mórtea sa formele republicane remăsese neatınse,—dar numai formele,—căci după o nouă luptă dintre Antoniu și Octavian—care revendicase moștenirea politică a lui Cesar,—mlădiosul și prudentul August găsește mijlocul de a concilia stăpînirea autocratică, cu care Cesar deprinsese deja poporul, cu păstrarea, ba chiar în aparență cu regenerarea instituțiunelor republicane, reduse numai la o umbră, la care țineaū însă mult Romani.

Stranie sórta ! Cesar și Pompeiu muriră amênduoî prin mâni de la care n'ar fi trebuit să aștepte mórtea; Cesar de mâna propriului său fiu natural cu Servilia, Brutu ; iar Pompeiu din ordinul lui Ptolemeu, care dobândise tronul printr'însul. Antichitatea, căreia îi plăcea să găsească contraste, în care vedea mâna Nemezei, ne spune că sórta voi ca Cesar să cadă la picióarele statuei rivalului său, pârênd ast-fel a resbuna manii săi.

Sângele vêrsat în lupta supremă dintre Pompeiu și Cesar insuflă o operă care va dura cât lumea pentru a ne păstra amintirea învișilor, o flóre nemuritoră, *Pharsala*. Acéstă poemă a lui Lucan, născut la Cordoba în Spania, are un caracter cu totul spaniol ; ea presintă defectele datorite moravurilor țarei, esagerarea, gustul rău, declamațiunea.

Cu tóte aceste lipsuri, care trebuiesc recunoscute,

dar pe carele scuzăză focul tinereței, origina și epoca, poema e mai tot-d'a-una energică, adesea strălucită, câte o dată sublimă ; ea oferă la tot momentul tablourii istorice mărețe, portrete descrise cu măestrie, discursurii admirabile. Aceste însușiri aũ dat acestuĩ geniũ original, inspirat numai de musa sa, o tréptă înaltă în admirația posterității.

Dar vai! geniul are adesea nenorocirea de a atrage asupra-și invidia persecutórá, une orĩ ucigátórá. Lucan avu nenorocirea de a atrage privilegiile și de a obține nesigura amicitie, în curénd înlocuită prin invidie, a lui Nerone, pe care'l învinsese într'o luptă de poesie. Acesta i-a fost neiertata crimă care, mai mult decât participarea sa la conspirația lui Pisone în contra împăratului, îi atrase o condamnăție la mórte. Nerone ar fi trebuit să cruțe pe poetul, precum August ertase pe Cinna, de și acesta merita mai puțin. Stăpânii popórelor comit o crimă de Stat, când fac să dispară din mijlocul lor pe acești ómenii inspirați ; puterea suverană nu le-a fost dată pentru a stinge luminele lucitóre.

